

Richard III

En närstudie i ondska, maktbegär och politisk moral. Shakespeares drama från 1592 har på ett kongenialt sätt transformerats till vår tid, ja, rentav till dagsaktuella frågeställningar om media och politikens innehåll. Missa den inte!

Åldersrekommendation:

Åk 9/Gymnasiet

En filmhandledning av Annika Thor

Shakespeares *Richard III* skrevs troligen 1592-93, ett tidigt verk i hans dramatiska produktion. I fyra pjäser, varav *Richard III* är den sista, skildrade Shakespeare det blodiga inbördeskrig som brukar kallas Rosornas krig (1455-1485). Två grenar av ätten Plantagenet, Lancaster och York, kämpade om makten till dess båda gick under och tronen övertogs av Henrik VII, den förste monarken i den Tudordynasti som fortfarande innehade tronen på Shakespeares tid.

1400-tal, 1930-tal och nutid

Dramats egentliga tid är alltså slutet av 1400-talet, på gränsen mellan medeltid och renässans. Men i sin filmversion har Ian McKellen, som skrivit manus och även spelar huvudrollen som Richard York, och regissören Richard Loncraine, valt att låta handlingen utspelas i ett fiktivt engelskt 1930-tal.

Det är inte ovanligt att Shakespeareuppsättningar på scenen förläggs till en annan tid än den pjäserna skildrar (liksom för övrigt Shakespeares eget teaterkompani gjorde då de spelade alla pjäser i sin egen tids kostymer). Genom att avstå från den historicerande renässanskostymeringen och låta texten brytas mot en anakronistisk tidsdräkt vill man få publiken att reflektera över det – politiskt

Ian McKellen som den förföriske psykopaten Richard III. Ett drama som lever och andas trots att det har 400 år på nacken.

och/eller psykologiskt – tidlösa innehåll i Shakespeares texter. Det är förstas också avsikten bakom McKellens och Richard Loncraines tolkning av *Richard III*.

Valet av 1930-talet som bakgrund till Shakespeares drama om makt, ondska och förförelse ger publiken möjlighet till igenkännande och känsla av närhet, men samtidigt tillfälle till distans och reflektion. Genom att utnyttja 1930-talets historiska rekvisita med dess laddade symboler (till exempel hakkorsliknande fanor) ”öppnar” filmskaparna den sekelgamla berättelsen för vår egen epoks skräck. Filmen tar steget från 1400-talets England till mellankrigstidens fascistiska Europa. Steget därifrån till dagens Bosnien och Rwanda får åskådaren ta själv.

f Varför väljer McKellen och Loncraine just 1930-talet som bakgrund till dramat? Varför inte vår egen tid?

För rollerna som drottning Elizabeth och hennes bror har

regissören valt amerikanska skådespelare i stället för brittiska. Varför? Vilka associationer ger det för en nutida publik?

Den politiska ondskan

Huvudpersonen i *Richard III* är en man som finner föga nöje i livet. I inbördeskriget mot släkten Lancaster har det fallit på hans lott att spela rollen som bödel, men när segern är vunnen är han den som minst av alla förmår njuta av dess frukter. Hans fysiska fulhet och handikapp (eller hans föreställning om dem) hindrar honom från att uppleva kärlek och gemenskap med andra människor. Inte ens hans mor tycks någonsin ha älskat honom. Som den yngste av tre bröder i ett patriarkaliskt samhälle står Richard York långt från den makt han eftertraktar.

Men Richard har goda förutsättningar för sin klättring mot maktpyramidens topp. Han är en intelligent man som ständigt ligger steget före sina verkliga eller potentiella motståndare och som förmår locka dem

i sina fällor med spindelns list. Han har en ovanlig förmåga att förstå sig och spela känslor som han aldrig upplevt. Han besitter trots sin fulhet en märklig karisma, grundad i ett lika märkligt självförtroende.

Begäret efter makt styr alla Richards handlingar. För att nå sitt mål har han tvingats kapsla in sitt känsloliv, så att han utan att tveka kan beordra mordet på sin egen bror. Bara någon enstaka gång överrumplas Richard av sina känslor, som då han faller omkull när hans lille brorson vill rida på hans deformerade rygg. Förödmjukelsen och desperationen i Richards ansikte vid det tillfället ger en glimt av vad han trängt undan, liksom sorgen under hans ironiska reaktion när hans mor med illa dolt hat lyckönskar honom.

De förträngda känslorna bryter i stället igenom i drömmen. Hans hustru Anne säger vid ett tillfälle att hon under deras äktenskap aldrig sovit en natt utan att väckas av Richards ångestfyllda drömmar. I slutet av filmen, strax före det avgörande slaget, får vi höra rösterna av de demoner som jagar honom nattetid.

Richard förkroppsligar en form av ondska som vi kan kalla den politiska ondskan. Den skiljer sig från till exempel en sexmördares ondska genom att den har ett medvetet mål och en form av rationalitet mitt i sitt moraliska vanvett. Den skiljer sig också från det Hannah Arendt i sin bok om Adolf Eichmann kallade den "banala ondskan" i det att den inte bara verkställer onda handlingar inom ramen för ett ont system, utan att den själv förmår skapa ett sådant system. Richards ondska - liksom Hitlers, Stalins eller Radovan Karadzics - är en perverterad kreativitet, en begåvning tagen i anspråk inte för att skapa utan för att förstöra.

f Diskutera scenen då Richard kommit överens med sin kumpan Buckingham att denne i spetsen för Londons borgare ska "övertala" Richard att åta sig kungavärdigheten. Vilken är deras taktik? Vilka medel använder filmskaparna för att peka på parallellen med vår tids politiker?

Motståndare och medlöpare

Som bror till kung Edward rör sig Richard i maktens innersta cirkel

långt innan han blir dess centrum. Kring de tre bröderna York och deras familjer står en krets av samhällets stöttepelare - ministrar, ämbetsmän, militära befälhavare och kyrkans dignitärer.

För Richards strävan efter makten är det avgörande att han förmår orientera sig rätt i denna maktens inre krets. Han måste veta vilka

som kan bli hans bundsförvanter, vilka som kan förmås att förhålla sig passiva och vilka som måste oskadliggöras. Med osviklig intuition och med hjälp av sina agenters informationer fattar Richard sina beslut.

Richards främste bundsförvant blir lord Buckingham. I filmen framstår han som en traditionell konservativ politiker som gärna satsar på den vinnande hästen om det kan ge honom fördelar för egen del. När spelet är förlorat går han som en sann opportunist över till den andra sidan, men lyckas inte undkomma Richards hämnd.

En annan typ av politiker är Lord Hastings. Med hjälp av subtila detaljer i klädsel och accent antyder filmen att detta är en man med folkligt ursprung, en premiärminister från Labourpartiet, som visserligen trivs med makten men som inte är beredd att sälja sin heder och sitt samvete för den. Å andra sidan kämpar han inte aktivt emot Richards maktövertagande, utan tycks tro att en låg profil gynnar hans sak bäst. Sedan Richard genom en agent fått klart för sig var Hastings står, gillar han en fälla för honom och får honom hängd för högförräderi.

För den som vill gripa den politiska makten med våld är det nödvändigt att ha kontroll över militärapparat. Richard leder själv den engelska armén, men måste också försäkra sig om flyget och flottan. I själva verket uppstår den första sprickan i Richards rustning när den unge ami-

Den kungliga familjen York, ser de ner på oss eller ser vi upp till dem?

ralen Richmond flyr till Frankrike med sin flotta (för övrigt en av filmens få avvikelser från originalpjäsen där Richmond redan från början befinner sig i exil och dyker upp först i de sista scenerna). Richmonds beslut att fly stöds dessutom av flygets befälhavare Stanley, som är hans fosterfar. För att garantera Stanleys lojalitet inför den avgörande striden tar Richard hans lille son som gisslan, men planen misslyckas och Stanleys flyg bombar sönder Richards läger.

f Hastings vill inte se Richard vid makten, men han förmår eller vågar inte gripa initiativet för att hindra honom. Vad kunde han ha gjort? Vilket ansvar bär den som ser ondskan på väg mot makten för att hejda den? Vilka motsvarigheter finns det i modern tid till Hastings handlingssätt?

Kvinnorna i manssamhället

Annars återfinns Richards mest övertygade motståndare bland hovets kvinnor, de som rör sig i maktens trollcirkel utan att själva vara delaktiga i den. Hans svägerska, drottning Elizabeth, misstror och avskyr honom från första början, och får än större anledning att hata honom sedan han låtit mörda först hennes bror, sedan hennes två små söner. Richards mor ser klart sin yngste sons ondska och kan till slut bara förbanna honom innan hon desillusionerad lämnar landet.

Miljön i "Richard III" är förlagd till 30-talets England under ett fiktivt fascistiskt styre – ett grepp som ger filmen en spännande känsla av närhet till vår tid.

Dramats kanske mest tragiska gestalt är den unga Anne, hustru till kronprinsen av Lancasters ätt, som Richard dödat tillsammans med hans far, kungen. Richard söker upp Anne i bårhuset, vid hennes mans lik. I en enastående förförelsescen lyckas han övertyga henne om att motivet bakom mordet varit hans kärlek till henne och förmå henne att ta emot hans ring.

Givetvis älskar Richard inte Anne. Hon är bara en bricka i hans spel, som snart upptäcker att hon svikit sin döde man och sig själv för ingenting. Utan att förlora sin bittra klarsyn försvinner hon in i narkotikadimmorna och blir ett lätt offer för sin man när han så småningom behöver göra sig av med henne.

Med hustrun död och modern i exil återstår den tredje av Richards kvinnliga fiender, drottning Elizabeth. Att hon är farlig har Richard tidigt insett och gjort allt för att baktala henne. Men till slut står det klart för Richard att det bästa sättet för honom att konsolidera sin makt är att gifta sig med sin brorsdotter, den enda kvarvarande av den döde kungens barn (och därigenom förhindra att hon gifter sig med Richmond, som då skulle kunna göra anspråk på tronen). Han tvingas försöka vinna sin svägerska för sin sak i en övertalningsscen som inte är mindre raffinerad än den då han förförde Anne.

Men i Ian McKellens och Richard Loncraines version av dramat är Elizabeth inte lika mottaglig för Richards övertalning som Anne. De låter hennes halvkvädna samtycke i

slutet av scenen vara en list för att vinna tid. I själva verket skyndar hon sig handlingskraftigt att arrangera sin dotters bröllop med Richmond för att rädda henne och landet undan Richard.

f Elizabeth framstår i filmversionen av *Richard III* som avsevärt mer klarsynt och handlingskraftig än vid en ytlig läsning av dramat. Varför har manusförfattaren och regissören valt att utforma rollen på det sättet? Är Elizabeth filmens hjälthinna?

Det godas seger?

Richmond, den stilige unge mannen i sin tjusiga uniform, får alltså prinsessan och hela kungariket sedan han besegrat draken. Då är väl allt gott och väl? Ja, i Shakespeares pjäs innebär slutet på *Richard III* att det goda har segrat, onskan har krossats och en ny, bättre epok tar sin början.

Men McKellen och Loncraine tror inte på det godas seger. Redan medan Richmond förföljer Richard uppför trapporna i den tomma fabriksbyggnaden lyckas de skapa en obehaglig känsla av att det vi har att vänta inte är ett traditionellt slut där hjälten segrar över skurken. Kommer kanske hjälten också att gå under? Ska kung Richard lyckas dra sin besegrare med sig i fallet? Ska den gode dö med den onde?

Nej, värre än så. Med en grymt ironisk vändning visar oss filmskaparna att begreppen gott och ont inte är absoluta. Det goda kan rymma det onda inom sig. Makten och våldet

kan förgifta den till synes redbare. Leendet i Richmonds ansikte i det ögonblick han är viss om sin seger avslöjar honom som en ny diktator, lika obarmhärtig som den gamle. Till ljudet av en glättig trettioalsschlag virvlar Richards kropp nedåt mot marken - men Richmond har redan fallit. Ondskans spiral snurrar vidare - för alltid?

PRODUKTIONSUPPGIFTER:

England 1995

Manus: Ian McKellen & Richard Loncraine

Regi: Richard Loncraine

Foto: Peter Biziou

Scenografi: Tony Burrough

Kostym: Shuna Harwood

Klippning: Paul Green

Musik: Trevor Jones

I ROLLERNA:

Richard III - Ian McKellen

Drottning Elizabeth - Annette Bening

Lady Anne - Kristin Scott-Thomas

Buckingham - Jim Broadbent

Lord Rivers - Robert Downey Jr

Hertiginnan av York - Maggie Smith

Hertig Clarence - Nigel Hawthorne

Lord Hastings - Jim Carter

TEKNISKA UPPGIFTER:

Speltid: 104 min

Format: Cinemascope

Ljudsystem: Dolby Stereo DTS

Censur: Från 15 år

Svensk premiär: 3.5.1996

DISTRIBUTION:

Columbia TriStar, Box 9501, 102 74

Stockholm

Tel 08-658 11 40, fax 08-84 12 04

Missnöjets vinter är förbi för oss...

Dramat *Richard III* inleds med huvudpersonens berömda monolog, som ger förutsättningarna för den kommande händelseutvecklingen och samtidigt presenterar Richards karaktär. I filmen framför Richard den första delen av monologen som ett festtal vid den bankett där släkten York firar segern över sina motståndare. Men

efter de första tretton raderna förflyttas vi med ett snabbt klipp till herrtoaletten, där Richard fortsätter sin monolog i ensamhet. När han till slut avslöjar sina intriger mot brodern Clarence vänder han sig direkt till åskådarna som för att göra oss till sina medbrottslingar, ett grepp som sedan återkommer vid flera tillfällen i filmen.

Missnöjets vinter är förbi för oss
nu strålar sommarsolen, solen York.
Och alla moln som hängde över oss,
de är begravda nu i havets djup.
Nu är vi krönta skönt med segerkransar;
och vapenskrotet står som monument.
Förr slogs alarm, nu är det sköna möten,
förr var det marsch på marsch, nu är det dans.
Det grymma krigets drag har slätats ut,
han spränger inte fram på hingstar nu
till motståndarnas skräck och själanöd.
Till damer går han in med lätta steg
till vällustig och mjuk musik på luta.
Men jag som inte just är skapt för nojs
och inte för att se mig kärt i spegeln,
jag – grovt tillyxad, ingen älskartyp
som fjädrar mig för lättfotade flickor,
jag – som blev lurad på det slags konfekt,
bestulen av en falsk natur på charm,
som lytt och vanskapt blev för tidigt sänd
till världen, halvfärdig till detta liv
en krympling, en som sticker ur så starkt
att hundar skäller där jag haltar fram,
jag har i denna sorglöst glada tid
ett enda tidsfördriv, att titta på
min skugga där jag går, om det är sol,
och säga saker om min vanskapthet.
Och därför, att jag såsom älskare
är utan bruk för vår berömda tid,
har jag beslutat att jag skall bli skurk
och hata tidens tomma nöjesliv.
Och jag har redan börjat gillra fällor.
Jag sprider lögner, drömmar, falska
profetior om bror Clarence och vår kung,
som mellan dem skall väcka dödligt hat.

Översättning Lars Huldén, Ordfronts förlag 1989
